

הרב אהוד אחיטוב

מינוי רב ומורה הוראה כשאינו בן ארבעים שנה¹

הקדמה

לכבוד מו"ר הרב יעקב אריאל שליט"א בהגיעו לגבורות, אשר כבר מגיל צעיר העמיס על שכמו לסבול עולה של רבנות בהפצת תורה בהתיישבות הצעירה בנגב, והוא נושא בעול למעלה מיובל שנים. עוד בהיותו אברך יצא להיות רב ומורה הוראה ביישוב כפר מימון שבנגב, בהכוונתם ובברכתם של רבותיו בישיבת 'מרכז', מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, מו"ר הרב אברהם שפירא זצ"ל ומו"ר הרב שאול ישראלי זצ"ל. בד בבד עם תפקידו ברבנות, הקים עולה של תורה והעמיד תלמידים הרבה כמייסד וכראש ישיבת 'בית יהודה' בכפר מימון שנים רבות, בישיבת ההסדר בעיר ימית ולאחר מכן בנווה דקלים. בעת שעמד הרב בראש ישיבת ימית בנווה דקלים תובב"א, הוא עודד את האברכים הצעירים שהגיעו לכולל מג"ל בנווה דקלים לעבור להתגורר ביישובים החקלאיים בגוש קטיף, אשר לחלקם הגדול לא היה עדיין רב ומורה הוראה. אברכים אלו עסקו לאחר לימודיהם בכולל בהרבצת תורה ביישוביהם מידי יום ביומו ומידי שבת בשבתו למבוגרים ולנוער, והיו אבן שואבת לענייני הרוח ביישוב, בהדרכתו הצמודה של הרב אריאל שליט"א הן בענייני הלכה הן בענייני הנהגות היישוב עפ"י תורה. מאז ועד היום זכינו והרב אריאל מלווה רבני ערים ורבני יישובים לא רק בפסיקת ההלכה אלא גם בענייני הנהגת ציבור.

זכורני שאברך אחד חשש שמא ההתמסרות להעברת שיעורים תפגע בהתקדמותו הלימודית. הרב אריאל הזכיר לו את דברי רבי משה סופר זיע"א בהקדמתו לשו"ת 'חתם סופר' (יו"ד פתוחי חותם), שדווקא אברהם אבינו, בעבור שהפיץ את דבר ה' בכל העולם ולא חשב על קידומו הרוחני, דווקא הוא זכה לברכה של 'התהלך לפניי והיה תמים'. כך גם העיד 'חתם סופר' על עצמו, שאף הוא נהג כן בעקבות רבו רבי נתן אדלר זיע"א, שעיקר לימודו היה מתוך לימוד התלמידים, וקיים בעצמו 'הרבה למדתי מרבתי... ומתלמידי יותר מכולם'. ברכותינו לכב' הרב ולרעייתו הרבנית נחמה שתחי' שמלווה, תומכת ודואגת זה שישים שנה בקירוב, כדי שכבוד הרב יוכל לשקוד על התורה ועל

1. מאמר זה אמור היה להתפרסם בגיליון הקודם שהוקדש לכבודו של מו"ר הרב יעקב אריאל, אך בטעות לא הודפס; י"פ.

העבודה, לשרת את הציבור ולהפיץ תורה בבריות גופא ונהורא מעליא. ברכותינו שיקוים בהם הכתוב: 'עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו', אמון. במאמר זה נתייחס מעט למעמדו של מורה הוראה שנתמנה לתפקיד בגיל צעיר.

א. 'צורבא מרבנן'

1. 'צורבא מרבנן' – תלמיד חכם שלא הגיע להוראה

הגמרא (מועד קטן ה ע"ב) עוסקת בשדה שהיה בו קבר וציינו אותו כמקום טומאה ולאחר מכן מצאו בו אילנות נטועים, ושואלת האם ניתן להסתמך על כך שהמקום נבדק וטוהר, וז"ל:

מצא שדה מצויינת, ואין ידוע מה טיבה. יש בה אילנות - בידוע שנחרש בה קבר, אין בה אילנות - בידוע שאבד בה קבר. רבי יהודה אומר: עד שיהא שם זקן או תלמיד, לפי שאין הכל בקי אין בדבר.

כלומר כאשר יש שדה המצוין כמקום שיש בו קבר והוא אבד, אזי אם נטועים שם עצים שלשם נטיעתם צריך לחרוש את כל השדה, אזי באופן עקרוני יש כאן ראייה לכאורה שבדקו את המקום וטיהרו אותו. הרי אסור לטעת אילנות במקום שיש בו חשש להימצאות קבר, ואפילו אם היו שם אילנות צריך לעקור אותם, כדי למנוע מאנשים שהולכים בסמוך לשדה להיטמא בטומאת אוהל, כפי שמבאר המאירי:²

אם יש שם אילנות בכדי שכל השדה צריך חרישה בשבילם בידוע שנחרש בו קבר לאחר הציון שהרי שדה שאבד בו קבר אין מקיימין בה אילנות אפילו הנטועים שם מתחלה וכמו שאמרו בטהרות שדה שאבד בה קבר נזרעת... ואינה ניטעת כל נטע שהנוטע צריך להעמיק ויעלה עצמות מן הטומאה ויתפזרו לרחוק מקום מן הציון וכן אין מקיימין שם את הנטוע כבר מפני שמגדלין פארות לרשות הרבים ונמצא מרבה בטומאת אהל...

ולמדנו מכל מקום שאין נוטעין ולא מקיימין בה אילנות והואיל ויש שם אילנות בידוע שנחרש והולך בה בנפוח.

על כך אומר רבי יהודה שכל זה הוא בדווקא אם מתגורר באותה עיר 'זקן', היינו מורה הוראה, או אפילו רק 'תלמיד', כיוון שידועה להם ההלכה שאסור לטעת אילנות בשדה שאבד בו קבר, ואם בכל זאת נטעו שם אילנות, זה היה בהסכמתם, משום שהמקום כבר נבדק והתברר כמקום טהור. אם לא גר שם מורה הוראה או תלמיד הקרוי גם 'צורבא מרבנן', אז לא ניתן להסתמך על כך שיש שם אילנות נטועים כדי להגדיר את השדה כמקום טומאה, היות שייתכן שהאנשים נטעו שם אילנות בשגגה והשדה כלל לא נבדק.

בעקבות זאת מתייחסת הגמרא (שם) לאחריות ההלכתית שיש ל'תלמיד' המתגורר בעיר והוא נקרא בלשון הגמרא (שם) גם 'צורבא מרבנן', וכך נאמר בגמרא (שם): 'אמר אביי: שמע מינה: צורבא מרבנן דאיכא במתא – כל מילי דמתא עליה רמיא'. וביאר רש"י

2. מאירי מועד קטן ה ע"ב ד"ה מי שמצא.

(שם): 'כל מיילי דמתא עליה רמיא – דתלמיד בקי הוא'. רש"י מבאר ש'צורבא מרבנן' הוא תלמיד בקי, ומשמע מלשונו שהוא תלמיד ולא רב. באופן דומה ובהרחבה מבאר גם המאירי את הביטוי 'צורבא מרבנן' בהקשר לסוגיה. הוא מוסיף ומבאר שמדובר בתלמיד שאין בעיר מי שגדול ממנו:

שהתלמיד חוקר את הדברים בענין שהוא מכיר שצריך להוראה שכל שהוא תלמיד ותיק בעירו ואין שם גדול הימנו בחכמה הוטלו עליו צרכי העיר ואין לו להתנצל מהם והוא שאמרו צורבא מרבנן דאיכא במתא מיילי דמתא עליה דידיה רמיין ושאר בני אדם אין בקיין לידע שמותר לנטוע בזו ולא בזו... בפשטות כוונתו ש'צורבא מרבנן' הוא תלמיד חכם שעדיין לא הוסמך להיות מורה הוראה, אך הוא כבר תלמיד בקי דיו כדי לדעת את המרחב ההלכתי, ובכלל זה הוא יודע איזה דבר הוא 'צריך הוראה', כלומר צריך שאלת חכם, ובאלו דברים ניתן להתיר או לאסור ללא שאלה.

בעקבות הסבר זה ניתן להבין גם את לשון הרמב"ם, שכפי הנראה פירש את הביטוי 'צורבא מרבנן' שבגמרא כביטוי לתלמיד חכם, כפי שנראה מלשונו בהלכה:³ מצא שדה מצויינת ואין יודע מה טיבה, אם יש בה אילן בידוע שנחרש קבר בתוכה... והוא שיהיה באותו מקום זקן או תלמיד חכם, שאין כל אדם בקיין בכך ויודעין שמותר לנטוע בזו ואסור לנטוע באחרת.⁴

לאור הסבר דברי המאירי ניתן גם לדייק בלשון הרמב"ם ש'תלמיד' הוא 'תלמיד חכם', והכוונה לאדם שבקי בתורה אך לא הגיע לכדי הוראה. אמנם צמד המילים 'תלמיד חכם', או בדפוסים אחרים 'תלמיד חכמים',⁵ מובא ברמב"ם עשרות פעמים. הרי כמעט בכל המקומות ההלכה דומה בין מדובר ב'תלמיד' הבקי בתורה ובין מדובר ב'זקן' או מורה הוראה. אולם בהלכה שלפנינו יש הבדלה מפורשת בין 'זקן' ל'תלמיד חכם' בעקבות דברי הגמרא המבחינה ביניהם, ללמדנו שאפילו מקום שאין בו מורה הוראה אלא רק 'צורבא מרבנן' שעדיין לא הגיע להוראה, די בכך כדי לטהר את השדה שאבד בו קבר אם נטועים בו אילנות. ישנו מקרה נוסף שבו קיימת הבחנה בין תלמידי חכמים, אך שם ההבחנה היא בין תלמיד חכם שאינו מלמד תורה לאחרים לבין תלמיד חכם שמלמד תורה לאחרים, ויש לכך נפקא מינה לעניין מספר האנשים שאמורים לצאת לכבודו לאחר פטירתו, כפי שנתבאר בגמרא⁶ וכפי שפסק הרמב"ם:⁷

3. הלכות טומאת מת פרק י הלכה י. הכסף משנה שם מציין שהוא פסק כרבי יהודה, שכל מקום שנאמר במשנה 'אמר רבי יהודה' הוא בא לפרש את הרישא ואין כאן כלל מחלוקת.
4. חשוב לציין שישנם הסברים נוספים בסוגיה, עי' בהשגות הראב"ד ובנושאי כליו של הרמב"ם, ואכמ"ל.
5. ההבדל בין שני הביטויים הוא שבביטוי 'תלמיד חכם' אנו מדגישים שמדובר באדם שלא הגיע להוראה, ולכן הוא 'תלמיד', אך בגלל גדלותו בתורה הוא 'תלמיד חכם', ולעומת זאת הביטוי 'תלמיד חכמים' מדגיש יותר את העובדה שהוא עדיין אינו 'זקן' שהגיע להוראה, אלא רק 'תלמיד של חכמים'.
6. כתובות יז ע"א.
7. רמב"ם, הל' אבל פי"ד הי"א; וכן פסק השו"ע יו"ד סי' שסא סעי' א.

תלמיד חכם שמת, אפילו היו עמו עד ששים רבוא מבטלין תלמוד תורה להוצאתו, היו ששים רבוא אין מבטלין, ואם היה מלמד לאחרים אין לו שיעור אלא מבטלין הכל להוצאתו.

אך שם משמע שאפילו הוא רק 'צורבא מרבנן', אם הוא מלמד תורה לאחרים, מבטלים הכול להוצאתו.

2. 'צורבא מרבנן' – כינוי דווקא לתלמיד חכם צעיר או גם לזקן

בגמרא במסכת תענית⁸ מובא הביטוי 'צורבא מרבנן' בהקשר אחר, וכך נאמר בגמרא: 'ואמר רבא: האי צורבא מרבנן דמי לפרצי'דא דתותי קלא, דכיון דנבט – נבט'. מבאר רש"י שהביטוי 'צורבא מרבנן' מבטא את גילו הצעיר של התלמיד, שאם לא היה צעיר היה נקרא 'ההוא מרבנן', וכך כותב רש"י:

צורבא מרבנן – בחור חריף, כמו ביעי דצריבן במסכת ביצה (ז, א), תלמיד חכם זקן לא קרי צורבא, אלא ההוא מרבנן קרי ליה. כיון דנבט נבט – שמתחיל לבצבץ ולעלות – עולה למעלה, כך תלמיד חכם, כיון שיצא שמו – הולך וגדל למעלה.

דברי רש"י אלו ש'צורבא מרבנן' הוא כינוי לכל תלמיד חכם צעיר, עומדים לכאורה בסתירה לדבריו במסכת תענית המבארים שרק מי שלא הגיע להוראה נקרא 'צורבא מרבנן'. ניתן ליישב את דבריו בשני המקומות בתירוץ שרש"י אכן סבר שרק תלמיד חכם צעיר נקרא 'צורבא מרבנן', כי בדרך כלל תלמיד חכם מבוגר כבר הגיע להוראה ולכן לרוב לא ייקרא 'צורבא מרבנן' אלא 'זקן'. אולם בספר 'יד מלאכי'¹⁰ לאחר שמביא את דברי רש"י במסכת תענית, כותב שמצאנו בכמה מקומות בש"ס שגם תלמיד חכם זקן נקרא 'צורבא מרבנן'. לפיכך הוא מביא ביאור אחר למושג זה, וכך הוא כותב:

אך בספר יוחסין אות צדי של אמוראים הביא כמה דוכתי בגמרא דגם לתלמיד חכם זקן קרי ליה צורבא מרבנן ומסיק דמי שקרא ושנה ושימש תלמידי חכמים דהיינו תלמיד הוא צורבא מרבנן.

וראיתי בפירוש 'דף על הדף', תענית ד ע"א, שהביא את דברי הרב יעקב שור זצ"ל המיישב את דברי רש"י, לפיו תלמיד חכם צעיר, גם אם הוא חריף, הוא מכונה עדיין 'צורבא מרבנן', אע"פ שתלמיד חכם מבוגר השווה לו בחריפות שכלו ייקרא 'זקן', וכך הוא כותב:

ולדעתי כוונת רש"י כי באמת תואר צורבא מרבנן מורה על מדרגה פחותה ממדרגת תואר תלמיד חכם, ויתכנה בו איש צעיר לימים שעדיין לא נתפרסם לתלמיד חכם מופלג גדול הדור, אבל הוא בחור חריף, או אם הוא זקן אבל אינו מן החכמים החריפים, אלא חכם קצת, אבל תלמיד חכם וזקן הוא מכונה בשם תלמיד חכם, או ההיא מרבנן, ובזה יתיישבו כל המקומות, כנ"ל נכון.

8. תענית ד ע"א.

9. רש"י, תענית ד ע"א ד"ה צורבא.

10. יד מלאכי, מהדורת מישור תשס"א, כללי התלמוד עמ' סג כלל תקל.

3. 'צורבא מרבנן' – תלמיד חכם שעוסק בתורה ואינו מתפרנס מהציבור

היבט נוסף לביטוי 'צורבא מרבנן' נידון בספרו של מו"ר הרב יעקב אריאל שליט"א 'הלכה בימינו'.¹¹ במאמר זה מתייחס הרב גם למושג 'צורבא מרבנן' והוא מבאר שהביטוי מתאר תלמיד חכם שלא נשא שום תפקיד רשמי ולא התפרנס מהציבור, אבל בפועל הוא נושא על כתפיו את עול התורה של הציבור, כי אין במקום מורה הוראה. בתמורה לכך הציבור נותן לו למכור את סחורתו לפני כולם, כדי שיוכל להתמסר ללימודו,¹² וכן הקלו עליו במסים.¹³ אף על פי שהרב אריאל שליט"א לא הדגיש את ההיבט של הגיל ביחס למושג 'צורבא מרבנן', דבריו במאמרו הנ"ל אינם עומדים בסתירה להסברים שהבאנו לעיל המתייחסים לגיל ה'צורבא מרבנן' ולהיותו מוסמך להוראה. מציאות ימינו, שבה אדם מקבל עליו עול תורה ולא רוצה להתפרנס מהציבור אלא מיגיע כפיו, היא מציאות שתיתכן יותר אצל תלמידי חכמים צעירים. דבריו של הרב אריאל בספר 'הלכה בימינו' על אודות מעמדו של ה'צורבא מרבנן' יושמו להפליא תחת הנהגתו של הרב כשהיה ממריץ בעצמו את מזכירות המושבים החקלאיים בגוש קטיף שיקלטו לתוך כל אחד מהם משפחה של אברך שיהיה לו כעין מעמד של 'צורבא מרבנן'. מתוך כך כאשר היו אמורים להגיע אברכים צעירים מיישיבת מרכז הרב כדי להמשיך וללמוד בכולל מג"ל שב'שיבת ימית' בנווה דקלים, הוא פנה אליהם ועודד אותם לבוא ולהתגורר במושבים שבהם לא היו רבנים רשמיים מכהנים, כדי להיות כמעין 'צורבא מרבנן'. אברכים אלו דאגו להעברת שיעורי תורה ביישוב, והם ומשפחתם שימשו כתובת לכל ענייני התורה וההלכה ביישוב. בתוך כך היה הרב אריאל בא בדברים עם ועד המושב לעשות הנחה או לפטור לגמרי את משפחת האברך מתשלום מסי יישוב, ארנונה או שכר דירה, גם אם לא היה ביכולתו של המושב להחזיק את האברך מבחינה כלכלית ולשלם לו משכורת חודשית, כדי שאותם אברכים יוכלו להתמסר להעברת שיעורי התורה ולשאר הצרכים הרוחניים של המושב.

ב. 'בן ארבעים לכינה' – במשמעות הזמן שלמד מרבו

ב'מחזור ויטרי' (סי' תכח ד"ה ברוב המחזורים) הביא את דברי המשנה הנ"ל בהשוואה לדברי הגמרא (ע"ז ה ע"ב): 'אין אדם עומד על דעת רבו עד ארבעים שנה'. משפט זה נידון בגמרא, (שם) ונבאר תחילה את הסוגיה:

תנו רבנן: מי יתן והיה לבבם זה להם – אמר להן משה לישראל: כפויי טובה בני כפויי טובה, בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל: מי יתן והיה לבבם זה להם, היה להם לומר: תן אתה. כפויי טובה, דכתיב: ונפשנו קצה בלחם הקלוקל; בני כפויי טובה, דכתיב: האשה אשר נתתה עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל. אף

11. 'מעמדו ותפקידו של רב בישראל' שם עמ' 61–62.

12. עפ"י ב"ב כו ע"א.

13. עפ"י ב"ב ח ע"א, ושו"ע חו"מ סימן קסג.

משה רבינו לא רמזה להן לישראל אלא לאחר ארבעים שנה, שנאמר: ואולך אתכם במדבר ארבעים שנה, וכתוב: ולא נתן ה' לכם לב וגו'. אמר רבה, ש"מ: לא קאי איניש אדעתיה דרביה עד ארבעין שנין.
ומפרש רש"י (שם ד"ה לא קאי):

לא קאי איניש אדעתיה דרביה – לדעת סוף דעתו ותבונתו עד מ' שנה שהרי משה לא רמזה לישראל עד מ' שנה.

כלומר סדר הפסוקים מוכיח שתחילה אומר להם משה רבנו (דברים כט, ד): 'ואולך אתכם ארבעים שנה במדבר', ורק אחר כך הוא מוכיח אותם ואומר להם: לפני ארבעים שנה, כאשר אמרתי לכם את דברי ה' 'הטיבו את אשר דיברו מי ייתן והיה לבבכם זה ליראה אותי כל הימים...!', לא השכלתם להבין שקיימת כאן הזדמנות ושער רצון לבקש מהשי"ת סייעתא דשמיא ביראת ה'. וכך אומר להם משה רבנו (דברים שם, ג): 'ולא נתן ה' לכם לב לדעת, ועינים לראות, ואזנים לשמוע, עד היום הזה' – כלומר רק עכשיו יכול הייתי להבין שהפסדתם שלא ביקשתם שהקב"ה יסייע ביזכם להיות יראי ה' מיד אחרי מתן תורה.¹⁴

לפי הסבר זה הביטוי 'אין אדם עומד על דעת רבו עד ארבעים שנה' אינו מכוון לגיל התלמיד, שהרי משה רבנו עמד על דעת רבו – הקב"ה – כאשר היה בן מאה ועשרים שנה ולא כשהיה בן ארבעים שנה. על כורחך, 'אין אדם עומד על דעת רבו עד ארבעים שנה' מאז שלמד את הדברים מרבו, כפי שמשה רבנו לא עמד על עומק כוונת השי"ת אלא לאחר ארבעים שנה מאז שקיבל את התורה.

אלא שלעומת פירושו של רש"י בגמרא (שם) שמשה רבנו לא עמד על דעת רבו – הקב"ה, הרי שב'מחזור ויטרי', המיוחס לתלמידי רש"י, פירש שעם ישראל הם שלא עמדו על דעתו של משה אלא רק אחרי ארבעים שנה. וכך הוא כותב:

בן ארבעים לבינה. דכתיב ולא נתן ה' לכם לב לדעת וגו'. עד היום הזה. והיא הייתה שנת ארבעים ליציאת מצרים ולמתן תורה. ואף שאמר להם שכינה לישראל בשעת מתן תורה מי ייתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי. לא הרגיש בו משה עד ארבעים שנה. שהיה אומר משה לישראל שמשעת מתן תורה ואילך לא הספיקו ללמוד ולעמוד על דעתו של משה עד שנת ארבעים.¹⁵

בדרך זו ביארו את המשנה עוד מפרשים, בהם הרשב"ן, 'מרכבת המשנה' לר"י אלאשקר ורבנו עובדיה מברטנורא על אתר.

14. ועי' תוס', ע"ז ה' ע"א ד"ה עד ארבעין; מהרש"א, שם.

15. הסיבה להסבר זה מובנת, שאם משה רבנו לא עמד על דעת רבו, מדוע הוא מוכיח על כך את ישראל, כפי שהקשו התוס', ע"ז ה' ע"א ד"ה עד ארבעין, שהקשו מדוע משה רבנו בא אליהם בטענות, הרי זה טבעי שהם לא יבקשו, כי כמו שמשה לא עמד על כוונת השי"ת באותו הזמן, כך גם הם לא עמדו על דעת השי"ת באותו הזמן. ואמנם תוס', שם, יישבו זאת באופן אחד, ועי' חשוך חמד, ע"ז שם, בשם ספר עבודת עבודה, שחילק בין יחיד שלומד שאינו עומד על דעת רבו לבין רבים שלומדים שיכולים לעמוד על דעת רבם מיד. אולם לפי מחזור ויטרי הקושיה מעיקרא ליתא.

ג. 'בן ארבעים לבינה' – הגבלת גיל מורה הוראה

1. הסוברים שעד גיל ארבעים אסור להורות אם יש אדם שמתאים

אולם יש הסוברים שדברי המשנה (אבות שם) 'בן ארבעים לבינה' מתפרשים במשמעות הפשוטה, שרק כאשר אדם מגיע לגיל ארבעים הוא מגיע לגיל ה'בינה', ורק אז הוא ראוי להורות הוראה. נכתב במדרש רבה (שמות רבה וילנא פר' א, ל), על משה שאומר לאיש העברי המכה: 'רשע למה תכה רעך', והאיש משיב למשה רבנו בחוצפה: 'מי שמך לאיש שר ושופט עלינו'. לפי המדרש האיש אמר למשה שאין לו סמכות להיות שופט בגלל גילו הצעיר. וזו לשון המדרש (שם):

ויאמר מי שמך לאיש שר וגו', רבי יהודה אומר בן עשרים שנה היה משה באותה שעה אמרו לו עדיין אין אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו, לפי שבן ארבעים שנה לבינה, ור' נחמיה אמר בן ארבעים שנה היה, אמרו לו ודאי שאתה איש אלא שאי אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו.

לפי הבנה זו 'ארבעים לבינה' אינו מספר שנות לימוד התורה שאדם למד מרבו, אלא הבשלות הנפשית שגם אדם שלמד תורה זקוק לה לפני שהוא מורה הוראה. אף שהוא למד תורה, רק בגיל הבינה יש לו יכולת התבוננות מפותחת יותר בדימוי מלתא למלתא, ואולי בהכרעות נוספות ורגישות יותר.¹⁶ דברי המדרש אינם רעיון בהגדרת בשלותו השכלית של האדם גרידא, אלא יש להם גם השלכה מעשית להלכה. השאלה היא אם אדם שעדיין לא הגיע ל'בן ארבעים לבינה' רשאי להיות מורה הוראה או מחבר חיבורים בהלכה, כפי שמפורש לכאורה בדברי הגמרא בסוגיה אחרת במסכת עבודה זרה (יט ע"ב):

אמר רבי אבא אמר רב הונא אמר רב, מאי דכתיב (משלי ט, ז): כי רבים חללים הפילה? זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, ועצומים כל הרוגיה - זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה. ועד כמה? עד מ' שנין. והא רבא אורי! התם בשוין. מתוך פירוש רש"י (שם) מפורש שההקפדה היא שאדם לא יורה בטרם הגיעו לגיל ארבעים. לפי זה מובן מדוע ההקפדה על תלמיד שלא הגיע לגיל ארבעים ומורה מתאימה למילה 'הפילה', כיוון שהיא דומה ל'נפל שלא מלאו ימיו כלומר תלמיד שלא מלאו ימיו רבים חלליו'. ולכך ביאר רש"י ש'עד כמה' - הוא ראוי להוראה, עד ארבעין שנין - משנולד'. אלא שהגמרא מסייגת שכל זה מדובר כשיש אדם אחר במקומו שראוי

16. כן מובא בשם חכמי הנסתר בשם התיקוני זוהר, תקונא עשרין וחד ועשרין דף נו עמוד א, המקשרים בין מה שלימדונו חז"ל בן ארבעים לבינה, לבין העובדה שמשה צם ארבעים יום וארבעים לילה. ובאותו הקשר מקובל היה בחלק מקהילות ישראל שלא ללמוד חכמת הנסתר, גם מי שהיה ראוי לכך מבחינת מידותיו וצדקותו - עד הגיעו לגיל ארבעים. וכך כתב הש"ך (י"ד סי' רמו ס"ק ו): 'בדבר שלא ללמוד חכמת הקבלה עד אחר שמילא כריסו מהש"ס ויש שכתבו שלא ללמוד קבלה עד שיהא בן ארבעים שנה'. ייתכן שטעם הדבר על פי מה שראיתי בשו"ת יביע אומר, ח"ד חו"מ סי' א, שכתב בשם הניצוצי זוהר, ח"א דף קצא ע"א, בשם כתם פז: 'שהנשמה לא חלה באדם עד היותו בן מ' שנה, ולכן נשמה אותיות מ' שנה, וע"כ הראשונים לא היו מוסרים סודותיהם אלא למי שהגיע למ' שנה'.

להורות. אך אם אין אדם ראוי במקומו להורות, הוא רשאי להורות גם לפני גיל ארבעים, כמו רבא שהורה בגיל צעיר יותר.¹⁷ בדרכו של רש"י הלך גם הר"ן¹⁸ שמוכח מדבריו שלדעתו כל מי שלא הגיע לגיל ארבעים, אסור לו להיות מורה הוראה כאשר יש בעירו אדם שיכול להורות הלכה לרבים.

2. הסוברים שמותר להתמנות לפני גיל ארבעים

לעומת זאת הרמב"ם (הל' תלמוד תורה פ"ה ה"ד) הביא את דברי הגמרא החמורים על 'מי שלא הגיע להוראה ומורה' בלא לעשות את ההבחנות המובאות שם; וזו לשונו:

כל תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה הרי זה רשע שוטה וגס רוח, ועליו נאמר כי רבים חללים הפילה. וכן חכם שהגיע להוראה ואינו מורה ה"ז מונע תורה ונותן מכשולות לפני העורים ועליו נאמר ועצומים כל הרוגיה, אלו התלמידים הקטנים שלא הרבו תורה כראוי ומבקשים להתגדל בפני עמי הארץ ואנשי עירם וקופצים ויושבים בראש לדון ולהורות בישראל, הם המרבים המחלוקת והם המחריבים את העולם, והמכבין נרה של תורה, והמחבלים כרם ה' צבאות ועליהם נאמר אחזו לנו שועלים קטנים מחבלים כרמים.

והר"ן תמה על כך (ע"ז ז ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ושמעין):

ותמהני מהרמב"ם ז"ל שכתבה לזו בפרק חמישי מהלכות ת"ת (ה"ד) ולא חילק בין ארבעים לפחות מהן ובין שוין לשיש גדול ממנו וכן יש לתמוה על הרי"ף (שם) שלא כתב בהלכותיו והא רבא אורי התם בשוין.

הקושי של הר"ן הוא: מדוע הרמב"ם (שם) לא מציין את דברי הגמרא האוסרת על האדם להיות מורה הוראה לפני גיל ארבעים שנה בכלל?! נוסף על כך הוא תמה על הרי"ף (שם) שאף על פי שהוא אכן מזכיר את האיסור להורות כשהוא פחות מבן ארבעים, הוא לא מציין שמותר לו להורות בגיל צעיר כשאין חכם אחר בעיר הבקי בהלכה יותר ממנו. הר"ן לא יישב את קושייתו, אך בעקבות זאת מחדש ה'בית יוסף' (יו"ד סי' רמב אותיות יג-יד) דרך אחרת להבנת הרי"ף והרמב"ם את הגמרא הנ"ל. לפי פירושו הם כלל לא הבינו שקיים איסור להיות מורה הוראה בגיל צעיר, אלא שאכן בגיל צעיר אדם שביקשו ממנו להורות רשאי לסרב אם יש מורה הוראה בעיר, אך לעומת זאת אחרי גיל ארבעים הוא לא רשאי לסרב להורות. שואלת הגמרא: מדוע רבא לא נהג חסידות וסירב כשביקשו ממנו להורות? והיא משיבה שהוא היה רשאי לסרב אם היה אדם גדול ממנו או אפילו כמותו, אך אם לא היה גדול כמותו בעיר, הוא לא היה רשאי לסרב.

17. על פי זה נראה להבין מדוע משה רבנו, כשעלה לקבל את התורה, צם ארבעים יום וארבעים לילה: כיוון שבחינת המספר של ארבעים זוהי מדרגת הבינה שהיא לא לשמוע וללמוד ולדעת כי אם להתבונן, דהיינו הבנת דבר מתוך דבר. לא לחינם מופיע המושג ארבעים יום בתנ"ך שבע עשרה פעמים, כמניין טו"ב. ודאי שיש משמעות למספר ארבעים בהקשר הרוחני של קבלת החכמה וההתעלות הרוחנית של האדם.

18. ר"ן, ע"ז דף ז ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ושמעין.

3. האיסור לסרב להתמנות בגיל צעיר - כאשר אין אדם אחר

אולם עדיין עומדת בעינה השאלה: מדוע הרי"ף השמיט את הדין שאם אין בקי כמותו אזי חייב להורות גם לפני גיל ארבעים?! משיב על כך מרן הבית יוסף (שם) שבדורם אף אחד לא נהג בחסידות כזו שלא להורות לפני גיל ארבעים, לפיכך אין צורך לדרבן אותם שיורו כשאינו מורה הוראה אחר, וכלשון ה'בית יוסף' (שם):

ובדורות הללו לא שכיח כל כך מדת חסידות ומטעם זה לא הוצרך ללמדנו שכל שאין גדול ממנו אפילו לא הגיע לארבעים שנה אינו רשאי לעכב עצמו מלהורות בדורות הללו אין צריך להזהיר על כך.

על השאלה מדוע הרמב"ם לא כתב במפורש שקיימת הגבלה ממידת חסידות שלא להורות לפני גיל ארבעים, השיב ה'בית יוסף' וזו לשונו:

לפי שבדורו רבו הקופצין להורות קודם זמן כמו שקרא עליהם תגר לא הוצרך לכתוב עד כמה רשאי לעכב עצמו להורות משהגיע להוראה דהלואי שלא יקדימו להורות קודם שיגיעו להוראה כל שכן שלא יתעכבו מלהורות אחר שיגיעו אי נמי משום דבזמן דורו רבו הקופצים להורות קודם זמן מי שהגיע להוראה אינו רשאי לעכב עצמו כלל מלהורות פן יקדמו מי שלא הגיע להוראה.

שני טעמים מובאים אם כן ב'בית יוסף' לביאור השמטת הרמב"ם את גיל ארבעים מגיל ההוראה:

- א. הוא ראה צורך להדגיש שצריך למנוע מאנשים שלא הגיעו להורות ומורים, כי זאת הייתה הבעיה החריפה בזמנו, ולכן לא ראה לנכון לדבר על מקרה הפוך.
- ב. כיוון שיש אנשים שלא הגיעו להוראה ומורים, ראוי שאלו שהגיעו להוראה שלא ינהגו בעצמם בחסידות ויימנעו מלהורות לפני גיל ארבעים.

4. פסק ההלכה

ה'שלחן ערוך' (יו"ד סי' רמב סעי' יג-יד) פסק כדעת הרמב"ם, לאור ביאורו ב'בית יוסף' שעיקר ההקפדה היא אם הגיע להוראה או לא, בלא להזכיר כלל את המגבלה של גיל ארבעים, אפילו לא כמידת חסידות:

תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, הרי זה שוטה רשע וגס רות, ועליו נאמר: כי רבים חללים הפילה (משלי ז, כו). כל חכם שהגיע להוראה ואינו מורה, הרי זה מונע תורה ונותן מכשולות לפני רבים, ועליו נאמר: ועצומים כל הרוגיה (משלי ז, כו).

מרן רבי יוסף קארו אף הרחיב וחיזק שיטה זו בתשובתו שבשו"ת אבקת רוכל (סי' רא): ומאחר שפירוש זה מיוסד על אדני פז ומוכרח בהכרחיות עצומות מי הוא אשר ימלאנו לבו לעשות מעשה כנגדו לגזור ששום חכם שלא הגיע לארבעים לא יהא רשאי לדון ולהורות... ומאחר ששלשת עמודי ההוראה מסכימים לדעת אחת הרי דין זה ברור בלי שום גמגום ומי הוא זה אשר לא יכוף ראשו לדבריהם, שכל מי שהגיע להוראה אפילו לא הגיע לארבעים שנה יורה יורה ידן ידן וכו'. וכן המנהג פשוט בכל קהלות תוגרמא להעמיד ת"ח בחורים שהגיעו להוראה לדון ולהורות,

במקום שיש גדולים מהם בחכמה, והם ג"כ זקנים יותר מארבעים שנה, ולא נשמע מעולם פוצה פה ומצפצף. וכן ראיתי למורי הר"י בי רב שהיה ממנה במקומו פה צפת ת"ו דיינים שלא הגיעו למ' שנה.

גישה זו הביא החיד"א (בברכ"י חו"מ סי' י ס"ק ה) גם בדעת רבנו ירוחם (נתיב א ח"ד): תלמיד שלא הגיע להוראה אסור להורות, וכן אסור למי שהגיע להוראה ואינו מורה והוא בן ארבעים...

לעומת מרן ה'בית יוסף', הרמ"א (יו"ד סי' רמב סעי' לא בהגה) למד כדעת רש"י והר"ן שקיים איסור להורות כשהוא פחות מבן ארבעים, אלא אם כן אין גדול ממנו: 'ואין לאדם להורות עד ארבעים שנה, אם יש גדול ממנו בעיר, אף על פי שאינו רבו'. וכן כתב רבי אליעזר פאפו בספרו 'חסד לאלפים' (עמ' שכה סעי' ד): 'אין לאדם להורות עד גיל ארבעים אם יש גדול ממנו בעיר אע"פ שאינו רבו'. משמע מדבריו שאם אין גדול ממנו אך שווה לו הוא יכול להורות, אך ה'חכמת אדם' (כלל סעי' ה) החמיר אפילו כשיש אדם כמותו:

ואם שניהם שווין יש אומרים דמותר אף על פי שלא הגיע לארבעים שנה, ויש אומרים שאין להורות עד ארבעים שנה אפילו בשווין דכיוון שיש חכם כמותו שהגיע להוראה בשנים והוא לא הגיע לשני הוראה, אל יורה. ועל זה נאמר כי רבים חללים הפילה זה תלמיד חכם שלא הגיע לארבעים שנה ומורה, ויש זקן בעיר היודע כמותו.

אולם ה'פתחי תשובה' (יו"ד סי' רמב ס"ק טז) מחדש בשם שו"ת 'שבות יעקב' (ח"א סי' ק"מ) שגם לדעת הרמ"א מגבלה זו שלא להורות בגיל צעיר היא בענייני איסור והיתר ולא בדיני ממונות.

אך מוסכם על כל הפוסקים שאם תלמיד חכם מתגורר במקום שבו אין איש גדול ממנו ואף אין אדם השווה לו בתורה, חובה עליו להפיץ שם תורה, ואינו רשאי לסרב בטענה שהוא לא הגיע להוראה.

